

ulleter, ulletera, ullferir, ullfi, ullmarcit, ullnegre, ulló, ullobert, ullol, ullós, ullot, ullpendre, ullpenedor, ullprès, ullserè, ullverd, ullviu, V. ull Ulmàcies, V. om

Ulmannita 'sulfur de níquel i antimoni' (DFA.), del nom del químic alemany J. C. Ullmann (1771-1821).

Ulmària, ulmat, úlmic, V. om

Ulnar 'relatiu o pertanyent al colze, al cúbit', format del ll. *ulna* 'cúbit', i aquest relacionat amb el grec *ὐλάνη* id., cf. *ulna*, en Cauliach, 1492 (AlcM).

Ulòtric, pres del gr. *οὐλότριχος*, compost d'*ὄυλος* 'crespat' i *τριχός* 'de cabell'; *ulotricàcies*.

Ulsurar, vulgarisme per *alsurar* (Mall.), AlcM; veg. 1, 368a58 *Ulteri* 'adulteri', en doc. de 1329, «caurà en pecat públic o viurà en *ulteri*» (CoDoACA XL, 84); cf. *aülteri* en *VidesR*, 97r1, n. 64, veg. 1, 240a60 *Uterior*, *ulteriorment*, *últim*, *utimar*, *ultimatum*, V. *ultra*

ULTRA, variant ant. *oltra*, del ll. *ŪLTRA*, adv. i prep. 'més enllà (de)', 'a l'altra banda', 'més que, més de'. □ 1.ª doc.: *oltra*, en *Hom.*, 7v1, *Cost. Tort.*, *VidesR*, *Cròn.* de Jaume I etc., *ultra* en la *Cròn.* de Pere Cerim., *Eiximenis*, *Curial* etc.

La forma normal catalana era *oltra* amb l'evolució regular com en *MULTU molt*, i la variant *ultra*, grafia llatinitzant en un principi, és la que s'imposà després amb pressió del llenguatge culte. Són d'origen popular també l'oc. *oltra*, fr. *oultre*, it. *oltra*, mentre és d'origen savi el cast. *ultra* (S. xv).¹

En català antic *oltra* tenia gran vitalitat, perpetuant els valors originaris llatins i creant matisos nous:

a) prep. 'més enllà, a l'altra banda': *VidesR* «el anà sobre l'aygua ayxi con sobre terra... On col[m] [e]lls cavalers passasen *oltra* l'aygua ab el ---» (191r1, V577, 14 cum igitur milites transvadassent); *Pere III*, *Cròn.* «Los quals lochs, qui al dit senyor En Jacme foren ajutjats, són Oriola, --- la vall d'EHa e tota l'altra terra qui és *ultra* Xexona, vers Castella» (cap. 338, ed. Pagès, 346.13); adv.: *VidesR* «quant alcú pecador passava lo pont, --- casia de dins en lo flum podent; mes los justs passaven d'*oltra* en lo loc delitable» (241r2); *Reixac* «Lançalot --- da (= de) tot son poder lo farí (= ferí) --- que un poch no li trancà son col; lavòs pesà (passà) *holtra* ('més enllà')² e giràs anrera, viu lo cavaler que ya s-era levat» (*Questa*, 98.3).

b) 'més que, més de': a. 1270 «--- *oltra* xxx milia hòmens ---» (AlcM); Llull «--- us donassen *oltra* lur poder ---» (*Contempl.*, 80, 24); *CostTort.* «Tots los pleyts que en la Cort se menen e's plegenden, se deuen pledejar e menar ab actes --- si pleyt és *oltra* soma de II morabetins» (ed. Oliver, p. 37); 1307 «Item que nul hom no gaus comprar en un ayn *oltra* M vélers de lana» (RLR VIII, 48).

c) 'a més de, a part de': Jaume I «li havia tolt lo castel e la vila d'Alvero, e bé x milia kafizes de pa qui

eren seus, *oltra* lo mal que li havia feyt als chrestians e als sarrayns d'Alvero» (*Cròn.*, cap. 15, ed. Col. Pop. Barc. I, 36); *Eiximenis* «Llavors lo llop fugí e anà-se'n dient així en sí mateix: —Més val que la oca haja perduda que si *ultra* perdia ara a mi mateix» (*Dotzè*, NCl. VI, 153.19), «--- *ultra* assò que dit és, deyen encara aquests eretges» (*Àngels*, DAg.); *BMetge* «*Ultra* les malediccions que has recitat de dones ---» (citat per *Fabra*, *Gram.*, 1912, p. 179); «ço que jo am és dins la present nau que vosaltres vets, la qual, *ultra* la cosa que jo am és plena de innumerable riquesa» (*Decam.*, ed. Massó i Torrents, iv, § 4, p. 253.3); cf. text it. «insieme con quella cosa che io amo è piena ---» (p. 75.9); *Tirant* «E *ultra* açò lo havia fet visrey de tota sa terra» (ed. Aguiló, I, 236); *Curial* «car, *ultra* la bellesa que havia, era tan graciosa» (NCl. II, 126.21).

d) Notem la construcció: *ultra la voluntat* o *el grat* (d'algú) 'contra o fora la voluntat': *Desclot* «--- ffan *ultra la voluntat* del rey de Mallorca ---» (*Cròn.*, cap. 137, NCl. IV, 115.16); *VidesR* «e tu *otra* [sic] la mia volentat, às atrobada la crou de Jhesuchrist» (P110r2, ms. B *ultra*), «--- *oltra sa volentat* ---» (P179v1, 184r1); *oltra la mia volentats*, en *Lleg. Rim. Bibl. Sev.*, v. 232; *Consolat* «qualque hora que fos semblant als mariners que'l senyor de la nau los faés algun tort, o'ls tengues en algun loch *ultra lur voluntat*» (ed. Moliné, p. 223, cap. cxcxiii); «Ell hac lo món en menyspreu, axí que *oltra son grat* hi vivia» (*Fill Senescal Egipte*, NCl. XLVIII, 160), també en *Eximplis e Mir.* I, 318.

Anàlogament amb altres mots de sentit comparable, concrets o abstractes: *Desclot* «ha-y feta fer porta, hon pot entrar de son hostal e-l camp; per que, n sembla *oltra rahó*» (*Cròn.*, cap. 104, NCl. III, 161.10); *Cerverí*, incipiant l'Amor, que a la cambra de l'amada «com pus gelós vos desacoylla / vós entraretz *oltra* mil cadenatz» (1/114.3); *Jacme d'Agramont* (S. XIV): «Dich que pestilència és mudament contra natura de l'aer en ses qualitats --- per lo qual en les coses vivents vénen corrupcions e morts soptanes e malauties diverses en alcunes determenades regions, *oltra cós* («fora o contra el curs») acostumat en aquelles» (*Regiment Pestil.*, ed. JVený, Tarragona, 1971, § 8.25).

Altres construccions: *fer ultra poder* 'fer esforç suprem': *Eiximenis* «Lo lleó, qui sentí l'ardor de la cendra, llavors cuidà defallir, e féu *ultra poder* --- e així escapà» (*Terç*, NCl. VI, 110.1), «Lo segon, que per la vergonya del món cové al cavalier de *fer ultra poder*» (*Dotzè*, DAg.). *Ultra mesura* o *manera* 'excessivament', 'sense mesura': *ACanals* «com totes coses que són *ultra manera* noguen als hòmens, la pus perillosa cosa és abundància sens mesura» (*Provid.*, 109); «--- amant lo seu marit *ultra mesura* ---» (*Curial*, AlcM); segons el DAg. usual en els Ss. XIV-XV. *Ultra que* 'a més de': «Los tirans, *ultra que* perden la vida eterna, no han un bon dia» (Egidi Romà, AlcM); «*ultra* --- que jo no puch fer-ho» (Lacav., 1966).³

Notem, a més, que el cat. central *a altra hora* 'massa tard (especialment parlant de la nit)' pot venir de a